

УДК: 159.923.3

© Михайленко О.Ю., 2016 р.
orcid.org/0000-0003-2391-7404

О.Ю. Михайленко
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ОСОБИСТІСНО-РОЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розкрито взаємозв'язок етапів становлення професійної орієнтації у нашій державі та вимог до сучасного фахівця-професіонала. Зроблено спробу дослідити проблему співвідношення особистісних і професійних якостей у формуванні сучасної моделі практичного психолога. Розглянуто загальні вимоги до фахівця з вищою освітою та специфічні вимоги та якості, властиві для окремих галузей професійної діяльності. Проаналізовано професійно важливі якості практичного психолога як спеціаліста типу «людина – людина».

Ключові слова: самовизначення, професія, практичний психолог, фахівець з вищою освітою, професійно важливі якості, професійна компетентність, рольова компетентність.

О.Ю. Михайленко ЛИЧНОСТНО-РОЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Раскрыты особенности взаимосвязи этапов профессиональной ориентации в нашей стране и требований к современному специалисту-профессионалу. Проанализирована проблема соотношения личностных и профессиональных качеств в формировании современной модели практического психолога. Рассмотрены общие требования к специалисту с высшим образованием и специфические требования и качества, которые характерны для отдельных видов профессиональной деятельности. Проанализировано профессиональные качества практического психолога как специалиста типа «человек – человек».

Ключевые слова: самоопределение, профессия, практический психолог, специалист с высшим образованием, профессионально значимые качества, профессиональная компетентность, ролевая компетентность.

O.Yu. Mikhailenko ROLE-PERSONALITY CHARACTERISTICS OF THE FUTURE EXPERTS OF APPLIED PSYCHOLOGY

This article is about stages of professional orientation in our country. We analyzed some requirements to specialist with higher education. Probed the problem of constructions a new modern model of specialist with higher education, directly a practical psychologist. In this article we analyzed a practical psychologist's important qualities, because this profession directed on work with people.

Keywords: self-determination, profession, practical psychologist, specialist with higher education, professional qualities, professional competence, role competence.

Чимало випускників загальноосвітніх шкіл замислюються над вибором майбутньої професії вже тримаючи атестат зрілості в руках. Значна частина молоді зовсім не уявляє «ким бути» в майбутньому і до якого закладу вступати. А деякі, обравши певну спеціальність, розуміють її суть вже після закінчення вузу, або, навіть, і після декількох років трудової діяльності за обраним фахом. І, на жаль, немало випускників вищих навчальних закладів осмислюють, що вибір професії був невдалий. Чому ж у сучасному постіндустріальному суспільстві вибір професії настільки складний і неоднозначний? Які фактори впливають на специфіку суспільних запитів в сфері професійної орієнтації?

Як зазначає О.В. Мельник, можна виділити три етапи становлення професійної орієнтації населення в нашій державі [12, 14]:

1) доіндустріальний – засоби виробництва є трудомісткими, для виготовлення продукції достатньо працівників невисокої кваліфікації;

2) індустріальний – для забезпечення такого типу виробництва потребуються висококваліфіковані професіонали у сфері створення засобів праці; система професійної орієнтації спрямована переважно на забезпечення держави фахівцями масових, переважно робітничих професій;

3) постіндустріальний – головним виробничим ресурсом виступає інформація; виготовлення наукомісткої продукції можуть забезпечити лише професіонали; система професійної орієнтації спрямована на створення умов для усвідомлення людиною свого ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності, розвиток у неї прагнення реалізувати свій професійний потенціал та досягти вершин професійної майстерності у вчасно обраній сфері трудової діяльності, що відповідає інтересам та можливостям особистості.

Отже, в сучасному постіндустріальному суспільстві, людина є активним суб'єктом професійного самовизначення та саморозвитку, творцем власного життєвого сценарію, наповненого різноманітними соціально-психологічними ролями.

Метою даної статті є визначення особливостей кореляції особистісних і професійних якостей у формуванні сучасної моделі фахівця практичного психолога.

Результати фундаментальних досліджень вчених гуманістичного напрямку в становленні та розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Б. Ананьев, І. Бех, Л. Божович, А. Брушлинський, Є. Клімов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. М'ясищев, К. Платонов, В. Татенко, Б. Теплов, Т. Титаренко) надають можливість розуміти люди-

ну як суб'єкта діяльності й спілкування. Це дозволяє науковцям і практикам узагальнено розкрити цілісність всіх якостей людини (природних, індивідуальних, соціальних тощо). Уявлення про зміст активності особистості розширюється за рахунок не лише свідомого ставлення до об'єктивного світу, а й свідомого ставлення до самого себе, розуміння власної індивідуальності та неповторності.

Так, К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова та А. Брушлинський стверджують, що людина об'єктивно виступає (й вивчається) у системі нескінченно різноманітних суперечливих якостей. Найважливіша з них – бути суб'єктом, тобто творцем своєї історії, вершителем свого життєвого шляху: ініціювати й здійснювати споконвічно практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання, споглядання й інші види специфічно людської активності – творчої, моральної, вільної. Суб'єкт – це людина на вищому рівні активності, цілісності (системності), автономності [11].

Як відомо, проблема формування сучасної моделі особистості фахівця з вищою освітою є як соціокультурною, так і психологічною проблемою. Невипадково існують протиріччя в системі сучасної вищої освіти. Найбільш гостро постає питання щодо невідповідності сучасних освітніх технологій, спрямованих переважно на накопичення знань, а не на розвиток самостійності, творчої активності, пошукової наукової діяльності молодого спеціаліста, на формування потреби самовдосконалюватися, розвиватися інтелектуально і соціально.

Проблема вивчення формування особистості фахівця, професіонала є предметом дослідження як філософських і соціологічних, так педагогічних і психологічних наук.

В психологічному аспекті процес професійного становлення та вдосконалення особистості фахівця детально висвітлено в наукових дослідженнях Ж. Вірної (мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога), О. Фонарьова (психологія особистісного становлення педагога-професіонала), А. Маркової (психологія праці вчителя), Л. Мітіної (психологія професійного розвитку вчителя), З. Мірошник (рольова структура особистості вчителя початкових класів), Н. Пов'якель (професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів), В. Потапової (гуманітарна орієнтація психолога-фахівця), Н. Шевченко (становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки) [8; 9].

Професія є предметом життєвого вибору та важливим компонентом самовизначення особистості. Професійну культуру фахівця визначають не тільки сформовані знання, уміння і навички в межах обраної сфери діяльності, а й світоглядні та громадянські якості. У Законі України «Про вищу освіту» зазначено: «Зміст вищої освіти – обумовлена цілями та потребами

суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій та мистецтва» [2].

Не маючи чіткого уявлення про такі поняття як «модель фахівця з вищою освітою» та «модель професійної діяльності» ми не можемо говорити про систему ефективної підготовки спеціаліста з вищою освітою. Так, слід звернути увагу на те, що саме «модель спеціаліста» є тим орієнтиром, взірцем, на який спрямована професійна освіта та до якого прагне студент як суб'єкт освітньої діяльності.

Не випадково у структурі моделі фахівця вирізняються загальні вимоги, спільні для всіх професій, а також специфічні, властиві для окремих галузей діяльності. Особливості професії практичного психолога ґрунтовно відображаються в освітньо-кваліфікаційній характеристиці даної спеціальності, яка, у свою чергу, є складовою державного стандарту освіти України – сукупності норм, які визначають вимоги до підготовки фахівця. Т. Дуткевич наголошує на тому, що для студента освітньо-кваліфікаційна характеристика має становити професійний ідеал, якого він прагне досягти у процесі свого навчання у вищому навчальному закладі. У такому ракурсі даний документ відіграє орієнтуючу та регулюючу функції.

Дослідниця зазначає, що фахівець з вищою освітою у своїй професійній діяльності повинен уміти систематично здійснювати аналіз проблемних ситуацій у професії; виявляти й формулювати професійні задачі; бачити, оцінювати, вирішувати суперечності, приймати нестандартні рішення; висувати гіпотези; генерувати оригінальні ідеї й рішення; адекватно формулювати цілі; шукати й зважувати варіанти рішення творчих задач; долати стереотип мислення; вести пошук науково-технічної інформації; розуміти сутність та соціальну значущість спеціальності; дотримуватись етичних і правових норм; знати закони міжособистісних взаємин та вміти створити сприятливий клімат у колективі; керуватись загальнолюдськими гуманними принципами (справедливість, співчуття, готовність допомогти) і т.д. [1, 28].

На сучасному етапі розвитку психології все більш актуальною стає проблема в удосконаленні фахової підготовки саме практичного психолога, оскільки, як зазначає український науковець О. Бондаренко, процес творення структури особистості психолога має охоплювати: засвоєння декларованих професією соціальних норм, етичних принципів, способів соціальної поведінки; набуття професійної позиції, що виявляється у високому рівні знань та розвитку професійних навичок; наявність цілісної системи уявлень психолога про себе як особистість.

Тобто, діяльність фахівця (безпосередньо практичного психолога) обумовлена виконанням низки професійних завдань та соціальних функцій, які, по суті, виступатимуть соціальними ролями особистості майбутнього практичного психолога.

На нашу думку, практичний психолог – фахівець з вищою освітою, який володіє відповідними знаннями, уміннями, навичками; діє в межах певного суспільства і виконує низку професійних соціальних функцій, приміряючи на себе ті чи інші соціальні ролі; наділений моральними якостями та ідеалами; постійно вдосконалюється і розвивається як професійно, так і особистісно.

Акцентуємо увагу на тому, що професійний розвиток невідокремлений від особистісного – в основі і того, і іншого лежить принцип саморозвитку, який детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність в предмет практичного перетворення і досягати творчої самореалізації [9].

Особистісний розвиток, самоактуалізація є чи не найважливішим фактором для досягнення високого рівня професіоналізму, розвитку професійно значущих якостей. Характеристики самоактуалізації особистості розроблені та описані А. Маслоу (активне сприйняття дійсності та здатність добре орієнтуватися в ній; прийняття себе та інших людей такими, які вони є; безпосередність у вчинках і щирість у висловленні своїх думок та почуттів; зосередженість уваги на тому, що відбувається зовні, а не на внутрішньому світі, власних почуттях і переживаннях; володіння почуттям гумору; розвинені творчі здібності; здатність до глибокого розуміння життя; встановлення з оточуючими людьми доброзичливих стосунків; здатність дивитися на життя відкритими очима, неупереджено та об'єктивно його оцінювати [6].

Доцільно зазначити, що професію практичного психолога, відповідно до класифікації Є. Клімова, віднесено до типу «людина-людина». Дослідник наголошує на тому, що професіонал типу «людина-людина» має бути обов'язково наділений такими якостями, як: потреба у спілкуванні з іншими людьми; широкий світогляд; володіння базовими теоретичними знаннями гуманітарних дисциплін, вміння використовувати теоретичні знання «тут і тепер», в конкретній ситуації; вміння слухати іншу людину і чути саме її, відчувати її переживання і розуміти внутрішній світ, а не приписувати свої власні почуття і наміри, ніби то «ставлячи себе на місце іншого»; спрямованість розуму на пізнання душі людини, спостережливість до прояву почуттів іншого, вміння чи здібність уявляти, моделювати внутрішній світ іншої людини, а не приписувати її свій власний або інший, знайомий з досвіду; проектувальний підхід до іншої людини, заснований на впевненості, що людина завжди може стати красою; професій-

на мова (чіткі, логічно побудовані, зрозумілі висловлювання, які не приховують подвійного змісту, зручний темп мови для співрозмовника); вміння вирішувати нестандартні ситуації; спостережливість; здатність до співпереживання, розуміння почуттів іншої людини; відповідна і використана за місцем міміка, пантоміміка; ретельно підібраний зовнішній вигляд (зачіска, одяг і т.д.); висока саморегуляція [4].

Варто звернути увагу на те, що серед професійно важливих якостей практичного психолога сучасні вчені виділяють здатність до емпатії, рефлексію, конгруентну поведінку, розвиненість професійного психологічного мислення і т.д.

На думку І. Зимньої, поняття «професійно важливі якості» тісно пов'язане з поняттям «професійна компетентність». Дослідниця визначає компетенції як деякі внутрішні потенційні приховані психологічні новоутворення: знання, уявлення, програми (алгоритми дій), систем цінностей і відношень, які потім виявляються у компетентностях людини [3].

В свою чергу, Р. Овчарова в професіограму психолога включає такі особистісні особливості та професійні уміння, як прагнення зрозуміти позицію іншого; дружелюбність, товарицькість; здатність стати лідером; увічливість; здоровий глузд, дотримання інструкцій, розпоряджень; життєрадісність; терплячість, завзятість; велике відчуття відповідальності; здатність виконувати різноманітну роботу; ентузіазм у трудовій діяльності; ретельність дій; самостійність думок; акуратність і послідовність у роботі; здібність до планування свого майбутнього; здібність до усних висловлювань; хороша пам'ять; здатність навчати інших; уміння піклуватися про людей і т.д. [10].

Отже, вищезазначене дає підстави стверджувати, що портрет професіонала типу «людина-людина» представлено науковцями, в основному, в узагальненому вигляді. Проте, модель фахівця з практичної психології описана недостатньо, фрагментарно.

Для повноцінного входження в професійну діяльність, майбутній практичний психолог має володіти не тільки певними особистісними якостями, а й низкою специфічних, спеціальних характеристик та професійно значущих якостей. Він повинен усвідомлювати всю систему соціальних функцій та професійних ролей, компетентне виконання яких дасть можливість об'єднати їх у рольову структуру особистості.

Таким чином, особистісно-рольові особливості майбутнього практичного психолога мають бути реалізовані в ході фахової підготовки спеціалістів у вищому педагогічному навчальному закладі. Практичний психолог повинен сформуватися як активний суб'єкт діяльності, як зріла особистість з розвинутими особистісними та професійними якостями, які, за

нашим припущенням, є передумовою розвитку рольової компетентності (вмотивованої здатності до виконання професійних завдань).

Література:

1. Дуткевич Т.В. Психологія вищої школи (курс лекцій) / Т.В. Дуткевич, Н.П. Максимчук. — Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2013. — 224 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» // Освіта України. — №17. — 26.02.2002.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. — 2003. — №5. — С. 34-42.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.А. Климов. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 304 с.
5. Масальський В.І. Ідеальний студент сучасного ВНЗ: штрихи до соціального портрета / В.І. Масальський // Грані. — 2012. — №5. — С. 98-102.
6. Маслоу А. Психология бытия / Маслоу А.: пер. с англ. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер. 1997. — 300 с.
7. Мачулина И.И. Формирование модели специалиста XXI столетия как социокультурная проблема / И.И. Мачулина // Грані. — 2006. — №5. — С. 89-92.
8. Мірошник З.М. Рольова структура особистості практичного психолога в контексті сучасних психологічних теорій особистості / З.М. Мірошник // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. — Том 18. — Випуск 4(30). Психологія. — 2013. — С. 209-213.
9. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л.М. Митина // Вопросы психологии. — 1997. — № 4. — С. 28-38.
10. Овчарова Р.В. Практическая психология образования: Учеб. пособие для студ. психол. фак. ун-в / Р.В. Овчарова. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 448 с.
11. Психологическая наука в XX столетии: проблемы теории и истории / Под ред. А.В. Брушлинского. — М.: Ин-т психологии РАН, 1997. — 576 с.
12. Розвиток професійної орієнтації в Україні: наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; [упоряд.: Пономаренко Л.О., Стельмах Н.А., Ніколюк Л.І.; наук. ред.: Рогова П.І., Чепурна Н.М.]. — К.; Черкаси: 2009. — 196 с. — Режим доступу: <http://www.dnppb.gov.ua/datas/upload/files/221366002.doc>